

”Teorian historiasta” Marxilla

Keijo Rahkonen

Marxismi, tieteellisen sosialismin teoriana, asettaa itselleen vaatimuksen selittää myös oma genesiksensä. Porvarilliselle positivistille tällainen vaatimus teoriasta, joka käsittää oman historiansa, saattaa olla jollei suoranainen aivokummitus niin parhaimmassakin tapauksessa vain harmiton oppihistorian kotitonttu oman historiattoman teoriatalon ullakolla. Helppo tuohon vaatimukseen vastaaminen ei ole marxistillekaan; ei varsinkaan tänään, kun marxismi ei ole enää vain doktrinaarinen teoria, vaan monella komplisoidulla tavalla todelliseen yhteiskunnalliseen liikkeeseen liittyvä vallankumouksellinen teoria. Käyttää marxismia marxismiin tänään eli suorittaa dialektinen Münchhausenin tukastavetotemppu ei ole yksinkertaista. Ja varmaa on, että tuo temppu vaatii ”yhteiskunnan ajattelume edellytyksenä” (Marx) sellaista analyysia, joka ylittää Marx-tutkimuksen rajat.

Keijo Rahkosen artikkeli ei sisällä tätä nyky-marxismin genesiksen analyysia. Se ei myöskään ole vahvassa mielessä marxismin käyttöä marxismiin. Se liikkuu enimmäkseen Marx-tutkimuksen ja jopa Marx-filologian tasolla. Ongelmana on Marxin käsitys oman teoriansa historiasta, joka samalla oli hänen kritisoimansa teorian, poliittisen taloustieteen historiaa. Mikä on tämä ”teorian historia”, jolla Marx halusi hegeliläiseen tapaan täydentää tieteellisen työnsä ytimen: Pääoman — poliittisen taloustieteen kritiikin? Mikä on, tai olisi ollut, Pääoma-teoksen neljäs kirja ”teorian historiasta”? Onko näillä kysymyksillä ajankohtaista tieteellistä relevanssia muussa kuin täysin akateemis-hermeettisessä Marx-filologiassa, joka virittää itse omat ongelmansa? Mielestäni niillä on.

Ensimmäinen näistä relevansseista liittyy nykyiseen keskusteluun tieteen historiasta, joka Kuhnin vallankumouksen ja positivismikeskustelun jälkeen on yhä enemmän samalla keskustelua tieteen ja yhteiskunnan (ja siis tieteen ja pääoman) välisestä suhteesta. Voimmeko oppia Marxin käsityksestä oman tieteellisen traditionsa historiasta tässä suhteessa jotain? Vai onko tapaus klassinen poliittinen taloustiede, ”joka ollessaan kypsä oli jo kuollut”, ainutkertainen tieteen historiassa? Entä ylipäätänsä ajatusmuodon historian suhde yhteiskunnan historiaan; saammeko Marxin käsityksestä ”teorian historiasta” vielä jotain uutta irti tässä asiassa?

Toinen relevanssi on mielestäni vielä selvempi. Se koskee ”Pääoma”-teoksen rakenteen tutkimista, jota ”teorian historian” aseman tutkiminen paljolti on. ”Pääoman” rakenteen tutkiminen liittyy taas siihen kiistattomasti relevanttiin intressiin rekonstruoida ja eksplikoida Marxin kapitalismiteoriaa eli poliittisen taloustieteen kritiikkiä, joka oli ja on myös yleinen teoria (esitys) kapitalismista, joka tähän päivään mennessä ei sekään ole hävinnyt. Ei ole siis vain niin, että todellisuus on dogmaattinen, vaan myös Marxin kapitalismiteorian huolellinen rekonstruointi näyttää tuovan esiin aineksia, joilla on välitöntä ja uutta relevanssia nykykapitalismin tutkimisessa ja myös porvarillisen yhteiskuntatieteen kritiikissä. Marx-rekonstruktio ei voi olla vain pääomaloogikoiden harrastusta, vaan se on tärkeä osa, mutta vain osa, kaikkea marxilaista yhteiskuntatutkimusta ainakin niin kauan kuin se yhteiskunta, joka on ”ajattelume edellytyksenä”, on kapitalismi. — (Arto Noro.)

(Arto Noro.)

Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin — eli lyhyesti: ekonomiakritiikin — viimeaikaisessa tutkimuksessa on suhteellisen vähän (verrattuna Marxin vuosien 1857—58 käsikirjoitukseen Grundrisseen) systemaattisesti käsitelty sitä Pääoman toisen, vuosien 1861—63 käsikirjoituksen osaa, *Theorien über den Mehrwert* ("Teorioita lisäarvosta"; käytän tässä lyhyiden vuoksi käännöstä "Lisäarvoteorioita"), jota on kutsuttu myös Pääoman "neljänneksi osaksi". Kuitenkin "Lisäarvoteoriat" julkaistiin jo ennen ensimmäistä maailmansotaa vuosina 1905—10, jos kohta Karl Kautskyn toimistustyö ei ollut täysin tyydyttävä.¹

"Lisäarvoteoriat" on marxismin teorianhistorian kannalta tärkeä ja mielenkiintoinen teksti ainakin kahdessa mielessä: ensinnäkin käsikirjoitus on osa, eräs vaihe Pääoman syntyhistoriaa — se kuvaa sitä kuinka Marx kehitti poliittisen taloustieteen kritiikin metodologiaan; toiseksi, kuten sanottu, käsikirjoitusta on tapana kutsua Pääoman "neljänneksi osaksi"; se on ensimmäinen ja ainoa versio Marxin suunnitteleman Pääoman neljännessä kirjasta, jonka piti käsitellä "teorian historiaa" tai "poliittisen taloustieteen historiaa".

Tarkoitukseni on tässä artikkelissa niin sanoakseni rekonstruoida Marxin käsitystä "teorian historiasta". Käsitelen lähinnä kahta ongelmaa: (1) Mikä on "Lisäarvoteorioiden" paikka Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin syntyhistoriassa? (2) Mitä "teorian historia" tarkoittaa Marxilla?

"Lisäarvoteorioiden" status

Nähdäkseni "Lisäarvoteorioiden" status — sekä Pääoman toisen käsikirjoituksen osana että Pääoman IV kirjan käsikirjoituksena — on ymmärrettävissä nimenomaan lähtien Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin kehityksestä, ts. Pääoman eri suunnitelmista ja käsikirjoituksista. Tässä yhteydessä en tietenkään voi käydä läpi

Pääoman koko syntyhistoriaa; rajoitun "Lisäarvoteorioiden" käsittelyyn. Niille, jotka eivät ole tutustuneet "Lisäarvoteorioihin", referoin aivan lyhyesti sen sisällön. Marx — Engels — *Werken* eli MEWin laitos jakautuu kolmeen osaan: klassisen poliittisen taloustieteen nousu — kulminatio — hajoaminen, niin että ensimmäisessä osassa käsitellään pääasiassa fysiokraatteja ja Adam Smithiä, toisessa osassa David Ricardon teorioita, erityisesti hänen maankorkoteoriaansa, ja kolmannessa osassa analysoidaan ricardolaisen koulun hajoamista ja sen sekä sisäistä että ulkoista kritiikkiä ynnä porvarillisen taloustieteen vulgarisoitumista.

Ensimmäisen kerran Marx jakaa jo 1840-luvulla kirjeessään Leskelle suunnitteleman taloustieteellisen teoksensa kahteen osaan: teoreettiseen ja osaan "joka on historiallisempi".² Mutta Pääoman varsinainen syntyhistoria ajoittuu 1850-luvulle, jolloin Marx, kuten hän itse totesi, päätti alkaa tutkimuksensa "jälleen aivan alusta".

Kirjeessään Lassallelle 22.2. 1958 Marx esitti suunnitelman, joka käsitti kuusi kirjaa. (Suunnitelma ei poikkea olennaisesti ns. Einleitungin dispositiosta³, jonka sivuutan tässä.) Esiteltyään jaottelunsa Marx jatkaa: "Tietystikään en voi olla harrastamatta silloin tällöin muiden taloustieteilijöiden kritiikkiä, nimittäin polemiikkia Ricardoa vastaan . . . Mutta kokonaisuudessaan

1. *Theorien über den Mehrwert*. Aus dem nachgelassenen Manuskript "Zur Kritik der politischen Ökonomie" von Karl Marx herausgegeben von Karl Kautsky. Bd. I—III. Stuttgart 1905—10. Uudelleen-toimitettu "Lisäarvoteorioiden" laitos on julkaistu venäjäksi 1950—61 ja saksaksi 1956—62. Koko Marxin vuosien 1861—63 käsikirjoitus on hiljattain julkaistu Marx—Engels — Gesamtausgabessa (MEGA), II, 3.1 ja 3.2, Berlin 1977. Itse käytän tässä Marx—Engels — *Werken* eli MEWin laitosta, so. MEW 26. 1, 2 ja 3.

2. Marx Leskelle 1. 8. 1846, MEW 27, s. 150.

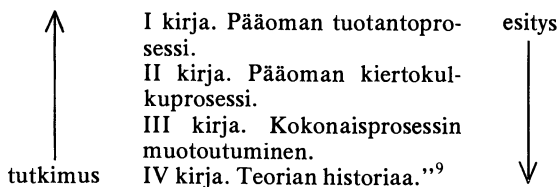
3. Ks. "Grundrisen" johdanto, Helsinki 1975, s. 52—53.

poliittisen taloustieteen ja sosialismin kritiikin ja historian tulisi olla toisen työn kohteena. Lopuksi, taloudellisten kategorioiden ja suhteiden kehityksen lyhyt historiallinen kuvaus olisi kolmas työ."⁴ Tässä vaiheessa Marx siis vielä aikoi jakaa työnsä historiallisen osan kahteen osaan: poliittisen taloustieteen historiaan ja kritiikkiin sekä taloudellisten kategorioiden (lyhyeen) historialliseen "skitsiin".

Niistä Marxin vuosien 1858—62 suunnitelmissa, joiden tavoitteena oli kuusikirjainen teos, *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, toteutui vain ensimmäinen vihko, johdanto, vuonna 1859 ilmestynyt samanniminen teos⁵. Alun perin Marxin oli tarkoitus jatkaa suunnitelmaansa luvulla rahan muuttumisesta pääomaksi ja liittää tähän, kuten *Zur Kritikiin*, tavallaan paralleelisesti teoreettisen analyysin kanssa "historiallinen ekskurssi", *Theorien über den Mehrwert*, jonka Marx kirjoitti maaliskuun 1862 ja heinäkuun 1863 välisenä aikana.

Neuvostoliittolaisen Marx-tutkijan V.S. Vygodskin — joka on ehkä kaikkein perusteellisimmin tutkinut "Lisäarvoteorioita"⁶ — mukaan "Lisäarvoteorioiden" kirjoittamisen alkaminen merkitsee käännekohtaa Marxin ekonomiakriittisessä tutkimustyössä. Ja juuri "Lisäarvoteorioita" kirjoittaessaan 1862 Marx valitsi työnsä nimeksi "Das Kapital — Kritik der politischen Ökonomie". Kirjeessään Engelsille seuraavana vuonna Marx kutsuu ensimmäisen kerran "Lisäarvoteorioita" työnsä "historialliseksi osaksi". Vygodskin mukaan Marx piti tästä lähtien "Lisäarvoteorioita" Pääoman IV kirjan ensimmäisenä "varianttina". Näin syntyi Pääoman suunnitelma vuosien 1861—63 käsikirjoituksen aikana. Tämä suunnitelma käsitti kolme teoreettista kirjaa ynnä "Lisäarveteoriat", joka oli muuttunut Pääoman IV historialliseksi kirjaksi⁷. Vygodski katsoo, että Pääoman rakenne, ts. teoreettisen ja historiallisen osan suhde, vastaa Metodologista suhdetta loogisen ja historiallisen välillä⁸.

Vuonna 1866, ts. vuotta ennen Pääoman ensimmäisen kirjan ilmestymistä, Marx hahmottelee eräässä kirjeessä Pääoman lopullisen rakenteen. Koko teos jakautui neljään kirjaan:

Marx ehti itse, kuten tunnettua, viimeistellä ja julkaista ainoastaan ensimmäisen näistä neljästä kirjasta. Tässä yhteydessä on erityisen kiinnostavaa huomata, missä järjestyksessä Marx kirjoitti Pääoman eri kirjat. Marx kertoo myöhemmin vuonna 1877 tästä tutkimustyönsä kulusta: "Itse asiassa aloin 'Pääoman' privatim juuri päinvas- taisessa järjestyksessä (lähtien kolmannesta, historiallisesta osasta) kuin missä se jätettiin yleisön

4. Marx Lassallelle 22. 2. 1858, Marx—Engels, Kirjeitä, Moskova 1976, s. 101 (Marxin harvennus).

5. Ks. MEW 13, s. 74 et seq.; suom. (epäonnistuneella nimellä) Kansantaloustieteen arvostelua, Helsinki 1970.

6. Vygodski on julkaissut mm. teoksen " 'Lisäarvoteorioita' — teoksen paikka Karl Marxin jälkeenneessä taloudellisessa tuotannossa" (Mesto "Teorij pribavotsnoj stoinosti" v ekonomitseskom nasledii Karla Marxa, Moskova 1963), johon en venäjää taitamattomana ole voinut tutustua. Sikäli kuin tiedän, on tämän teoksen keskeiset ajatukset esitetty Vygodskin venäjäksi jo 1965 ilmestyneessä teoksessa "Miten Marx teki suuren keksintönsä — Pääoman syntyhistoria" (Helsinki 1976) sekä hieman laajemmassa teoksessa "Wie 'Das Kapital' entstand" (Berlin 1976; ven. 1970).

7. Ks. Vygodski, *Miten Marx . . .*, s. 150; ks. Pääoman rakenteen kehityksestä myös Roman Rosdolsky, *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen "Kapital"*, Frankfurt/M, s. 24 et seq.

8. *Ibid.*, s. 143.

9. Marx Kugelmannille 13. 10. 1866, MEW 31, s. 534. Marx esittää saman rakenteen Pääoman I kirjan ensimmäisen painoksen alkulauseessa niin, että ensimmäinen osa sisältää ainoastaan ensimmäisen kirjan, toinen osa toisen ja kolmannen kirjan ja kolmas osa neljännen kirjan.

arvosteltavaksi, ainoastaan sillä rajoituksella, että ensimmäinen, viimeksi aloitettu nide samalla saatettiin painokuntoon, kun taas molemmat muut jäivät raakaan muotoon, johon sisältyy kaikki alkuperäinen tutkimus."¹⁰

Se, että Marx todella kirjoitti käsikirjoituksen päinvastaisessa järjestyksessä verrattuna Pääoman rakenteeseen, on hyvä esimerkki Marxin tutkimus- ja esitystavan välillä tekemästä erottelusta (mitä yllä olevat nuolet yrittävät kuvata) — erottelusta jonka Marx esittää Pääoman I kirjan toisen painoksen (1873) loppusanoissa¹¹. Tätä teoreettisen haltuunoton tapaa Marx kuvaa kirjessään Engelsille 1865 seuraavasti: ". . . en voi päättää mitä jättää pois ennen kuin kokonaisuus on edessäni. Whater shortcomings they may have, kirjoitusteni etuna on se, että ne ovat taiteellinen kokonaisuus, ja tämä on saavutettavissa vain minun tavallani, olla antamatta niitä koskaan painettaviksi ennen kuin ne ovat k o k o n a i s u u d e s s a a n edessäni."¹² Vastaavasti selitti Engels Kautskylle myöhemmin 1883: "Kokonaisuuden voi nähdä ja järjestää uudelleen vasta kun sen on luonut. Muussa tapauksessa olisivat kirjat kuten 'Pääoma' paljon monilukuisempia."¹³

Vygodski tulkitsee Pääoman rakenteen etene-
misen I kirjasta IV kirjaan ilmaukseksi Marxin metodista, jonka hän esittää ns. Grundrissen johdannossa, eli abstraktista konkreettiseen nousemisena, mikä johtaa abstrakteista määrittämisistä konkreettiseen ajatukselliseen reproduktion eli uusintamiseen. Vygodskin mukaan Pääoman historiallinen osa päättää tämän nousemisen porvarillisen yhteiskunnan pinnalle myös siksi, että se osoittaa kriittisesti, kuinka "kapitalistiset tuotantosuhdet heijastuvat tämän yhteiskunnan apologeettien, porvarillisten taloustieteilijöiden päässä".¹⁴

Osoittaakseen, että Pääoman historiallisen osan sisäinen rakenne "pääpiirteissään" reprodusoi teoreettisen osan rakenteen, Vygodski viittaa siihen, kuinka "Lisäarvoteoriat" ja Pääoman

kolme ensimmäistä kirjaa sisällöllisesti vastaavat — joskin "vain peruspiirteittäin" — toisiaan.¹⁵ Vaikka Vygodski näin mielestäni onnistuneesti ja oikein selvittää Pääoman rakennetta (esitystavallisena nousuna abstraktista konkreettiseen), esittää hän samalla ristiriitaisen tulkinnan "Lisäarvoteorioiden" statuksesta, koska hän ei riittävästi reflektoi "Lisäarvoteorioiden" käsikirjoitusluonneta (myös osana laajempaa käsikirjoitusta). Jos Pääoman "historiallisella" osalla tarkoitetaan sitä vuosien 1861—63 käsikirjoituksen osaa, joka on julkaistu nimellä *Theorien über den Mehrwert*, ei kysymyksessä voi v i e l ä olla Pääoman teoreettisen osan, so. kolmen ensimmäisen kirjan reproduktio. Se, että Pääoman historiallinen osa suurin piirtein reprodusoi teoreettisen osan, kuten Vygodski toteaa, ei ole osoitus siitä, että "Lisäarvoteoriat" oli "alun alkaen olemukseltaan 'Pääoman' IV osan muokkaamista".¹⁶ Se on aivan luonnollisesti osoitus siitä, että "Lisäarvoteoriat" ovat osa Pääoman toista käsikirjoitusta, sen esitystä. Mitään Pääomaa vastaavaa teoreettista "kokonaisuutta" ei vielä ollut olemassa, kun "Lisäarvoteoriat" kirjoitettiin, vaan se oli vasta muotoutumassa tämän käsikirjoituksen kautta.

Toisaalta "Lisäarvoteoriat" kuvaa pikemminkin Pääoman tutkimustapaa (tai osaa siitä), ts. eräänlaista konkreettisesta abstraktiin nousua, eikä vielä "paluuta" kuten Vygodski olettaa. Vygodski ei tee tulkinnassaan riittävää eroa toisaalta "Lisäarvoteorioiden" Pääoman tiettyinä, toi-

10. Marx Schottille 3. 11. 1877, MEW 34, s. 307.

11. Pääoma I, Moskova 1974, s. 25—26; tätä erottelua vastaa "Lisäarvoteorioissa" erottelu: "analyysi" ja "geneettinen esitys" (MEW 26.3, s. 491).

12. Marx Engelsille 31. 7. 1865, MEW 31, s. 132 (Marxin harvennus).

13. Engels Kautskylle 18. 9. 1883, MEW 36, s. 59—60.

14. Vygodski, op. cit., s. 159—60.

15. Ibid., s. 158—59.

16. Ibid., s. 150.

sena käsikirjoituksena — joka on osa Marxin "tutkimusta" — ja toisaalta Pääoman, tosin torsoksi jääneenä, "taiteellisenä kokonaisuutena" — missä on kyse Marxin "esityksestä" —, välillä.

"Lisäarvoteorioita" ei siis voida pitää Pääoman IV kirjana, ei ainakaan Vygodskin esittämissä vahvassa mielessä. Tätä osoittaa mielestäni myös Marxin kirje Engelsille 1865, siis "Lisäarvoteorioiden" jälkeen, jossa hän kuvaa työnsä vaihetta: "Vielä on kirjoitettava kolme lukua, jotta saisin teoreettisen osan (kolme ensimmäistä kirjaa) valmiiksi. Sitten on vielä kirjoitettava 4. kirja, historiallis-litterääri, mikä on minulle suhteellisesti helpoin osa, koska kaikki kysymykset on ratkaistu kolmessa ensimmäisessä kirjassa, ja tämä viimeinen on siis enemminkin kertausta historiallisessa muodossa."¹⁷

Vielä "Lisäarvoteorioiden" kirjoitusvaiheessa ei voitane sanoa, että Marx olisi ratkaissut "kaikki kysymykset", mikä oli Pääoman IV osan kirjoittamisen edellytyksenä.

Marx luonnehti työtään kirjeessään Lassallelle: se on "t a l o u d e l l i s t e n k a t e g o r i o i d e n k r i t i i k k i ä t a i , i f y o u l i k e , p o r v a r i l l i s e n t a l o u s t i e t e e n j ä r j e s t e l m ä k r i i t t i s e s t i e s i t e t t y n ä . S e o n s a m a n a i k a i s e s t i j ä r j e s t e l m ä n e s i t y s j a e s i t y k s e n k a u t t a s e n k r i t i i k k i ä ."¹⁸ Tässä Marx-sitaatissa tulee esiin Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin kaksinaisuus: se on toisaalta kapitalismin reaalisten, polit-ekonomisten suhteiden kritiikkiä (viime kädessä materialistisena kritiikkinä samalla kapitalismin lakkauttamisen esitys), toisaalta poliittisen taloustieteen kritiikkiä, ts. porvarillisen yhteiskunnan teoreettisen itseymmärryksen (adekvaatin ajatusmuodon) kritiikkiä.

Vaikka Marxin välittömänä tutkimuskohtena ovatkin empiirisesti annetut kapitalistiset tuotantosuhteet, on mahdotonta tutkia näitä suhteita välittömästi, välityksettä. Porvarillisen talouden faktinen järjestelmä voidaan käsittää ainoastaan taloudellisten kategorioiden kritiikin

kautta niin kuin ne ovat esiintyneet dogmi- tai teorianhistoriallisesti. Marxin kapitalismikritiikki on samanaikaisesti myös teoriakritiikkiä.¹⁹ Lähtien litterääristä kehityksestä William Pettystä David Ricardoon Marx seuraa kapitalistisen tavaratuotannon kulkua. "Tutkimuksestaan" Marx operoi teorianhistoriallisen kulun mukaan, jossa kapitalismin historia heijastuu — siitä huolimatta, että tiede joskus "toisin kuin muut rakennusmestarit . . . ei piirrä ainoastaan pilvilinnoja, vaan pystyttää muutamia asuttavia kerroksia ennen kuin laskee rakennuksen peruskiven".²⁰ Loogisena konstruktiona Marxin "esitys" ei sitä vastoin seuraa suoraviivaisesti historian kulkua.

Tällä tavalla voidaan ymmärtää Vygodskin edellä esittämä tulkinta, jonka mukaan Pääoman teoreettisen ja historiallisen osan välinen suhde vastaa loogisen ja historiallisen suhdetta.²¹ (Pääoman teoreettisessa osassa asettuu toisaalta myös kysymys loogisen ja historiallisen suhteesta, mutta se on kuitenkin sivutettava tässä²².)

Olen edellä käsitellyt "Lisäarvoteorioiden" asemaa Marxin poliittisen taloustieteen

17. Marx Engelsille 31. 7. 1865, l.c.

18. Marx Lassallelle 22. 2. 1858, l.c.

19. Vrt. Alfred Schmidt, Zur Erkenntnisbegriff der Kritik der politischen Ökonomie, teoksessa W. Euchner, A. Schmidt (hrsg.), Kritik der politischen Ökonomie heute — 100 Jahre "Kapital", München 1972, s. 125—26. — Toinen Schmidt, Lars-Henrik, esittää vastaavanlaisen erottelun puheen konstituo- ja dogmikritiikistä ja korostaa, että Marxin kaksinaisessa kritiikissä nämä eivät ole toisilleen vastakkaisia, vaan esiintyvät siinä integroidusti yhteenkietoutuneina (ks. Lars-Henrik Schmidt, Filosofikritisk rekonstruktion — om Althusser og kapitallogikken, København 1977, s. 66).

20. Kansantaloustieteen arvostelua, s. 60.

21. Vrt. myös Engelsin Zur Kritik-resensio, suom. Kansantaloustieteen arvostelua liitteenä.

22. Ks. asiasta tarkemmin Pekka Kososen artikkeli Loogisen ja historiallisen suhde kapitalismiteoriassa, Tiede ja edistys 1/77.

kritiikin, erityisesti Pääoman syntyprosessissa. Ennen kuin siirryn toiseen, substantiaalisempaan kysymykseen, on syytä tehdä väilyhteenveto: "Lisäarvoteorioita" voidaan varsin kiistattomasti pitää Pääoman IV kirjan e s i t y ö n ä, jonka piti sisältää poliittisen taloustieteen historia. Varmastikaan "Lisäarvoteoriat" ei ole mikään itsenäinen, Pääoman kanssa paralleeli teos, kuten Kautsky väitti²³ — samalla kun hän "Lisäarvoteorioita" toimittaessaan manipuloi niitä. Mutta "Lisäarvoteorioita" ei voida myöskään pitää lähes painovalmiina tekstinä, joka olisi tarvinnut vain viimeisen silauksen, mitä on myös väitetty.²⁴

"Teorian historia"

Marxin täytyi siis ensin päättää Pääoman teoreettinen osa, ts. kolme ensimmäistä kirjaa, voidakseen siirtyä historiallis-litterääriin neljänteen kirjaan, aiheeseen, josta hän oli aloittanut työnsä. "Teorian historia" oli sen jälkeen "helpoin" osa Marxille, k o s k a "kaikki kysymykset oli ratkaistu kolmessa ensimmäisessä kirjassa"; loppu oli lähinnä "toistoa historiallisessa muodossa". Mutta mitä kertausta "teorian historia" tarkemmin sanoen oli tai mitä siitä piti tulla? Tarkastelen seuraavaksi tätä kysymystä.

Ajallisesti piti Pääoman historiallisen osan Marxin mukaan käsittää poliittisen taloustieteen historia "1700-luvun puolivälistä alkaen".²⁵ "Lisäarvoteorioissa" Marx kirjoitti tavoitteestaan, että hän pyrkii osoittamaan "toisaalta missä muodossa taloustieteilijät kritisoivat itseään, toisaalta ne historiallisesti ratkaisevat muodot, joissa poliittisen taloustieteen lait ensiksi ilmaistiin ja edelleen kehiteltiin".²⁶

Vastausta kysymykseen, mitä "teorian historia" tai "poliittisen taloustieteen historia" valmiissa muodossa olisi ollut tai mitä siitä olisi voinut tulla, voidaan etsiä tarkastelemalla paitsi "Lisäarvoteorioita" tietenkin myös Pääoman kolmea ensimmäistä kirjaa. Itse historiallis-

litterääri aineisto on tuskin mikään ongelma; sen voi sanoa olevan kutakuinkin kasassa "Lisäarvoteorioissa". On ilmeistä, että sitä sisältyy myös Pääoman teoreettisiin kirjoihin. Runsaasti tärkeitä teorianhistoriallisia kommentteja on erityisesti esitystavallisesti viimeistellyssä ensimmäisessä kirjassa, ennen kaikkea sen alaviitteissä. Mutta myös toinen ja kolmas kirja sisältävät näitä. Viimeksi mainitussa Marx käsittelee erityisen perusteellisesti mm. Ricardon maankorkoteoriaa sekä vulgaaritaloustieteen "trinitaarista kaavaa", joita hän kävi laajasti läpi "Lisäarvoteorioissa".

"Teorian historian" perusidea on nähdäkseni löydettävissä Pääoman I kirjan toisen painoksen jälkisanosta. Siinä Marx luonnehtii klassisen poliittisen taloustieteen ja vulgaaritaloustieteen eron ja osoittaa poliittisen taloustieteen historian solmukohdan seuraavasti:

"Mikäli poliittinen taloustiede on porvarillista, ts. mikäli kapitalistinen järjestelmä käsitetään historiallisesti ohimenevän kehitysasteen asemesta yhteiskunnallisen tuotannon ehdottomaksi ja viimeiseksi muodoksi, tämä tiede voi pysyä tieteenä vain niin kauan kuin luokkataistelu pysyy latenttina tai esiintyy vain yksittäisinä ilmiöinä.

Ottakaamme Englanti. Sen klassinen poliittinen taloustiede kuuluu kehittymättömän luokkataistelun aikaan. Klassisen poliittisen taloustieteen viimeinen suuri edustaja, Ricardo, teki vihdoin itsetietoisesti tutkimustensa lähtökohdaksi vastakohtaisuuden luokkaetujen, työpalkan ja voiton, voiton ja maankoron välillä, samalla kun hän käsitti naivisti tämän vastakohtaisuuden yhteiskunnalliseksi luonnonlaiksi. Mutta siten porvariin taloustiede olikin saavuttanut rajan, jonka yli se ei voinut mennä.

23. Kautsky kiisti käsityksen "Lisäarvoteorioista" Pääoman IV kirjana ja piti sitä "näiden kolmen kirjan kanssa paralleelisti etenevänä teoksena"; ks. Kautskyn esipuhe teoksessa *Theorien über den Mehrwert*, Bd. I, s. X.

24. Vrt. MEW 26.1, s. IX sekä MEWin rakenne ja "Lisäarvoteorioiden" alaotsikko (joskin sitaateissa): "Pääoman" neljäs osa".

25. Marx Meyerille 30. 4. 1887, Kirjeitä, s. 185.

26. MEW 26.1, s. 320.

. . . Vuoden 1830 myötä alkoi kerta kaikkiaan ratkaiseva käänne.

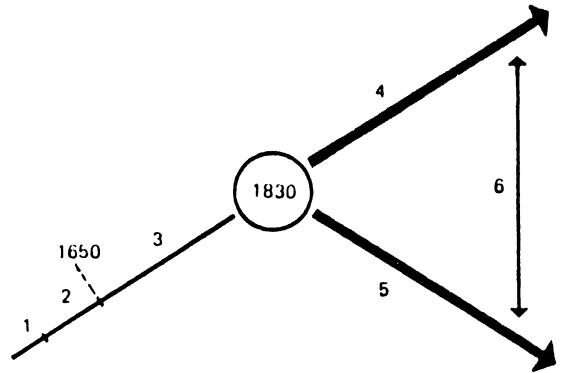
Porvaristo oli Ranskassa ja Englannissa valloittanut valtiovallan. Siitä alkaen luokkataistelu pukeutui sekä käytännössä että teoriassa yhä jyrkempiin ja uhkaavampiin muotoihin. Se soitti kuulinkelloja tieteelliselle porvarilliselle talousopille. Nyt ei enää ollut kysymys siitä, oliko tuo tai tämä väite totta, vaan siitä, oliko se hyödyllinen vai vahingollinen pääomalle, mukava vai epä mukava, poliisijärjestyksen vastainen vai ei. Epäitseekkään tutkimuksen sijaan tuli maksettu kynäsota, ennakkoluulottoman tieteellisen tutkimisen sijaan paha omatunto ja tarkoitusperäinen huonon asian puolustelu.²⁷

Tätä teoriahistoriallista kuvaa Marx täsmentää toisaalla Pääoman I kirjassa — notorisessa tavaraluvun alaviitteessä —, missä hän määrittelee klassisen poliittisen taloustieteen ja vulgaaritaloustieteen:

"Huomautan tässä kerta kaikkiaan, että minä pidän klassisena poliittisena taloustieteenä kaikkea W. Pettyn jälkeistä taloustiedettä, joka tutkii porvarillisten tuotantosuhteiden sisäistä yhteyttä vastakohtana vulgaaritaloustieteelle, joka liikkuu ainoastaan näennäisen yhteyden piirissä ja märehitsee alati uudelleen tieteellisen taloustieteen jo aikoja sitten antamaa aineistoa tehdäkseen laatuun käyvällä tavalla ymmärrettäväksi niin sanoaksemme kouraaantuntuvimpia ilmiöitä ja porvarillista kotitarvetta. Mutta muutoin se rajoittuu pedanttisesti systematisoimaan ja julistamaan ikuisina totuuksina porvarillisten tuotantoaioitsijain kuluneita ja omahyväisiä käsityksiä heidän omasta maailmastaan, joka heidän mielestään on paras maailmoista."²⁸

Kun lisäksi tiedämme, että Marx "Lisäarvo-teorioissa" kutsui ajanjaksoa 1820—30 "metafyysisesti merkittävimmäksi aikakaudeksi englantilaisen kansantaloustieteen historiassa", jolloin "teoreettinen peitsen taittaminen Ricardon koulun puolesta ja sitä vastaan", so. Ricardon koulun hajoaminen, tapahtui²⁹, alkaa kuva poliittisen taloustieteen historian peruspiirteistä hahmottua. Ja vaikka kuvio voi joskus hämärtää asiaa enemmän kuin tuhat sanaa, yritän havainnollistaa Marxin käsitystä "teorian historiasta", erityisesti porvarillisen taloustieteen päätendensseistä, seuraavalla Fabiunkelta lainaamalla kuvioilla (jota olen hieman muuttanut):³⁰

Kuvio 1. Poliittisen taloustieteen pääkehityslinjat poliittisen taloustieteen historiassa

- 1 Taloudellinen ajattelu esikapitalistisen tuotantotavan aikana
- 2 Esiklassinen poliittinen taloustiede (monetarismi ja merkantilismi)
- 3 Klassinen poliittinen taloustiede
- 4 Marxin poliittisen taloustieteen kritiikki
- 5 Vulgaaritaloustiede
- 6 Luokkataistelu porvariston ja työväenluokan, kapitalismin ja sosialismin välillä poliittisen taloustieteen alalla.

Porvarillisen taloustieteen kehitys voidaan jakaa kolmeen kehitysasteeseen, jotka vastaavat porvarillisen yhteiskunnan tiettyjä kehitysasteita:

- a) ns. esitieteellinen taloustiede,
- b) klassinen poliittinen taloustiede,
- c) vulgaaritaloustiede.

Ensimmäinen, "modernin tuotantotavan ensimmäinen teoreettinen tarkastelu — merkanti-

27. Pääoma I, s. 21—22; ks. myös MEW 26.3, s. 489 et seq.: klassisen taloustieteen ja vulgaaritaloustieteen "olennaisesta erosta". Samassa paikassa Pääoman I kirjassa Marx viittaa myös klassisen poliittisen taloustieteen peruspuutteeseen, arvomuodon analyysin puuttumiseen.

28. Ibid., s. 86.

29. MEW 26.3, s. 105.

30. Ks. G. Fabiunke, Geschichte der bürgerlichen politischen Ökonomie. Anschauungsmaterial für Lehre und Studium, Berlin 1975, s. 15.

lijärjestelmä", kuten Marx luonnehti, lähti (itse asiassa välttämättä; kohteensa, kapitalistisen tuotantotavan kypsyiden tai paremminkin epäkypsyiden asteesta johtuen) kiertoprosessin pintailmiöistä ja liittyi tiettyyn vaiheeseen feodaalisen yhteiskunnan hajoamisprosessissa, porvarillisen yhteiskunnan syntyyn. Ajallisesti monetarismi ja merkantilismi sijoittuvat aikakaudelle renessanssista Adam Smithiin. Mutta vasta fysiokratismien — joka korvasi vanhan merkantilistisen järjestelmän — myötä taloustiede konstituoitui systemaattisena tieteenä: talous ei enää — kuten monetaarijärjestelmän ja merkantilismin aikana — ollut praktisten reseptien järjestelmä (jota osittain perusteltiin teoreettisesti), vaan systemaattinen teoria yhteiskunnallisesta uusintamisesta. Ensimmäisen kerran taloudellisen ajattelun historiassa talous esitettiin itsensä uusintavana järjestelmänä. Quesnay pyrki kirjoituksessaan "Tableau économique" osoittamaan, että talous on itseuusiutuva (järjestelmä toimii ilman autoritaarista poliittista interventiota); täten ilmaistiin ensimmäisen kerran liberalismien laissez faire -periaate.³¹

Mutta: "Nykyaikaisen talouden todellinen tie alkaa vasta sitten, kun teoreettinen tarkastelu siirtyy kiertoprosessista tuotantoprosessiin."³² Tämä on mahdollista vasta kun kapitalismi oli saanut täydellisen "hahmonsä"; tämä oli klassisen poliittisen taloustieteen kulta-aikaa. Mutta kapitalismin ensimmäisten kriisien (ja luokkataistelujen) mukana klassinen poliittinen taloustiede menetti objektiivisen mahdollisuutensa, raison d'être nsä. Tällainen mahdollisuus tuli vulgaaritaloustieteelle, jonka syntymäpäivä sattuu suurin piirtein vuoteen 1830. Mutta samassa historiallisessa vaiheessa tulee mahdolliseksi myös kapitalismin kritiikki, Marxin poliittisen taloustieteen kritiikki eli kapitalismiteoria, teoria kapitalismin ohimenevästä, kumoutuvasta luonteesta (tässä kietoutuu yhteen kaksi tasoa: teoriaimma-

nentti taso ja tieteellisen objektin, objektin kypsyiden taso).

Mitä vulgaaritaloustieteeseen tulee, niin Henryk Grossman³³ on tiivistänyt sen edelleen kolmeen vaiheeseen Marxin viitteiden pohjalta:

1. 1820—30: "metafyysisesti merkittävin aikakausi englantilaisen kansantaloustieteen historiassa"; vulgaaritaloustieteen syntyvaihe (Chalmers, McCulloch, J.B. Say, Malthus);

2. 1830—48: alkaen heinäkuun vallankumouksesta, joka oli klassisen taloustieteen vulgarisoitumisen ja transformaation "potentsoitu vaihe";

3. 1848:n jälk.: täysin kehittyneiden luokkaristiriitojen aika (Pariisin kommuuni), jolloin tapahtui ricardolaisen koulun täydellinen hajoaminen. (Tämän jälkeen Grossman siirtyy tarkastelemaan tutkimuksensa varsinaista aihetta, vulgaaritaloustieteen myöhempiä vaiheita, mm. ns. taloudellisen dynamiikan syntyä, mikä on tässä sivuutettava, mutta on kyllä porvarillisen taloustieteen myöhemmän kehityksen tutkimisen kannalta tärkeä problematiikka.)

Marxin teorianhistoriallista kuviota voidaan vielä täsmentää 'maantieteellisesti': klassinen poliittinen taloustiede kehittyi lähinnä Englannissa, kapitalismin "klassisessa kotimaassa" ja Ranskassa (ja ns. esitieteellinen taloustiede italialaisissa kaupunkivaltioissa). Saksasta sitä vastoin puuttuivat "modernit taloudelliset suhteet" klassisen poliittisen taloustieteen kehityk-

31. Ks. Hans-Jørgen Schanzin johdanto "Politisk økonomie som samfundsvidenskab" Adam Smithin Kansakuntien varallisuuden tanskannokseen (København 1976), s. 17—20.

32. MEW 25, s. 349; suom. vähän toisin ks. Pääoma III, Moskova 1976, s. 336.

33. Ks. Henryk Grossman, Marx, die klassische Nationalökonomie und das Problem der Dynamik, 2. p., Frankfurt/M. 1969, s. 3—6.

selle; saksalainen taloustiede oli Marxin mukaan alun perin vulgaritaloustiedettä³⁴.

Yllä olevassa kuviossa on esitetty porvarillisen taloustieteen kehityksen p ä ä t e n d e n s s i. Olisi kuitenkin väärin tulkita esim. Marxin ilmaus "tieteellisen porvarillisen taloustieteen kuolinkelloista" niin, että porvarillisen taloustieteen kehitys olisi pysähtynyt lopullisesti Ricardon (tai Ricardon antinomian) jälkeen. Kyseessä oli — kylläkin teoriahistoriallisesti perustava — päätendenssi, kuten mm. Vygodski tähdentää, eivätkä porvarillisen taloustieteen kaikki suuntauokset kuuluneet jäännöksettömästi tähän tendenssiin. Niinpä Marx esim. nosti esiin joukon taloustieteilijöitä (Ramsay, Cherbuliez ja Jones), joiden töiden hän katsoi sisältävän tietyn edistysaskeleen porvarillisessa taloustieteessä verrattuna Ricardoon. Voidaan sanoa, että demarkatiolinja klassisen poliittisen taloustieteen ja vulgaritaloustieteen välillä ei ylipäänsä ole sellainen, että otettaessa kantaa porvarillisen taloustieteen myöhempään kehitykseen, riittäisi pelkkä yksinkertainen subsumptio kategorian "vulgaritaloustiede" alle. Tämä on marxilaisen porvarillisen tieteenkritiikin kannalta ajankohtainen kysymys. Hans-Jørgen Schanz kirjoittaa perustellessaan, miksi "porvarilliset tieteet eivät ole yhdentekeviä", että "yksikään niistä ei ole niin fetisoitunut, että olisi kognitiivisesti tyhjä . . ."³⁵

Lopuksi

"Teorian historia" sisältää Marxilla siis aivan erityisen vaiheen: porvarillisen taloustieteen kehityksen klassisesta poliittisesta taloustieteestä vulgaritaloustieteeksi. "Teorian historian" kohteena eivät ole mitkä tahansa yhteiskuntateoriat; Marx ei aloittanut tutkimustaan esim. antiikista, mikä on varsin tyypillistä erilaisille porvarillisille tieteenhistorioille. Hänen tutkimusintressinään olivat nimenomaan teoriat l i s ä r v o s t a. "Lisäarvoteoriat" ovat samalla tietty vaihe Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin kehityksessä: tänä aikana hän kritiikin kautta edelleen kehitteli arvoteoriaansa ja irtautui klassisen poliittisen taloustieteen, erityisesti Ricardon työnarvoteorian vaikutuksesta, minkä alainen hän oli aiemmin, esim. 1840-luvun tuotannossaan ollut.

34. Saksalaisen taloudellisen ajattelun kehityksestä ks. esim. Risto Eräsaaren ja Keijo Rahkosen johdanto teokseen Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan (Tapiola 1975).

35. Hans-Jørgen Schanz, Til rekonstruktionen af kritiken af den politiske økonomis omfangslogiske status, Århus 1973, s. 19. Vrt. myös Kurt Aagaard Nielsen, Kritik af den politiske økonomi og kritik af socialvidenskab, Nordisk Forum 16 (1977).